

УДК 658:574 Фаховий збірник наукових праць за напрямком „Економіка”

Збірник наукових праць Донецького державного університету управління :
„Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища”. –
Донецьк, 2009. – Т. 10, вип. 120. – С. 61–72. – (Серія „Державне управління”).

СУЧАСНИЙ СТАН ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ВИРОБНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Деркачева В.В., Катеринець С.Л.

Луганський національний аграрний університет, Україна

АНОТАЦІЯ: Розглянуті підходи зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів та екологів до дослідження питань екологічного менеджменту на виробничих підприємствах; наведено сучасне поняття екологічного менеджменту, його глобальна мета та напрямки; досліджені чинники, що обумовлюють необхідність розвитку екологічного менеджменту та узагальнююча модель системи екологічного менеджменту на сучасних вітчизняних підприємствах.

АННОТАЦИЯ: Рассмотрены подходы зарубежных и отечественных ученых-экономистов и экологов к исследованию вопросов экологического менеджмента на производственных предприятиях; приведено современное понятие экологического менеджмента, его глобальная цель и направления; исследованы факторы, которые обуславливают необходимость развития экологического менеджмента и обобщающая модель системы экологического менеджмента на современных отечественных предприятиях.

ANNOTATION: Approaches of scientists-economists and environmentalists foreign and national to research of questions of ecological management on production enterprises are considered; modern notion of ecological management, its main target and directions, is resulted; factors which determine necessity of development of ecological management and summarizing model of the system of ecological management on modern national enterprises are explored .

Вступ. Становлення та розвиток конкурентоспроможності українських підприємств має безліч проблем. Велика кількість наукових праць присвячена питанням поведінки підприємств на ринку, проте відчувається

дефіцит робіт, присвячених питанням прийняття управлінських рішень у забезпеченні їх конкурентоспроможності з урахуванням еколого-економічних аспектів. Такий підхід враховує рівень інтенсивності конкуренції на галузевому ринку, особливості поведінки підприємства на ньому, передбачає моделювання процесу прийняття управлінських рішень.

Сьогодні дослідженнями у сфері екологічного менеджменту займаються вітчизняні і зарубіжні вчені та дослідники. У роботах зарубіжних і вітчизняних дослідників можна відмітити не тільки розподіл на макро- і мікрорівні, але й різницю за напрямками і сферами досліджень. Різниця у сферах, напрямках і рівні досліджень обумовлена економічними, соціальними та правовими розходженнями між Україною і західними країнами. Економічні та соціальні розходження полягають у низькому економічному стані підприємств, який не дозволяє придбати нове устаткування та сучасні технології, а соціальне становище характеризується низькою зацікавленістю як підприємств, так і суспільства до проблем екології і екологічного менеджменту. Тільки важке ресурсне становище підприємств деяких галузей і вихід підприємств на зовнішній ринок змушують їх вирішувати екологічні проблеми. До того ж правові розходження між країнами свідчать про недостатність українського законодавства в даній сфері. Наведені причини зумовлюють різну спрямованість і рівень досліджень вітчизняних науковців і виробників з проблеми екологічного менеджменту.

Грунтуючись на аналізі вітчизняної і закордонної літератури роботи І.О. Александрова, В.В. Хаскіна, О.П. Баладського, О.К. Веклич, Ю.Б. Лисенко, Л.М. Гарбузенко, А.С. Гриїніна, Е. Уилсона, Р. Карпентера, можна сказати, що автори зводять сучасні поняття до екологічного управління й екологічного менеджменту за різними рівнями управління [1, 4, 6, 9]. Відомі закордонні економісти й екологи Д. Діксон, Л. Скура, П. Шерман чітко визначають структуру підприємств, що орієнтована на екологічний менеджмент, методи екологічного регулювання діяльності підприємств й

організацію екологічного менеджменту на виробничих підприємствах [6]. Один з провідних економістів-екологів сьогодення, Л.Р. Браун приділяє особливу увагу еколого-економічному аспектові діяльності підприємств і вважає його елементом і засобом досягнення екологічного балансу [11].

Вітчизняні групи наукових і дослідницьких кіл характеризуються слабким інтересом до сфери екологічного менеджменту. Серед вітчизняних дослідників питаннями екологічного управління на підприємстві займалися А.Е. Воронкова, С.І. Денисов, Б.О. Боровських, однак напрямки досліджень не були чітко сконцентровані та сгруповані, питанню організації природоохоронної діяльності уваги практично не приділялось [2, 3]. Такі вчені, як М.В. Буторін, П.В. Воробйов, Н.І. Іванов відокремили екологічний менеджмент як спеціальну галузь управління, що регулює свідомий вплив людини на природні процеси й об'єкти навколишнього середовища. Однак у роботах цих авторів регулювання екологічного менеджменту розглядається на макрорівні [7].

Виробничі підприємства в даній сфері власних розробок не ведуть, інтерес до екологічного менеджменту дуже слабкий. Іншою характерною рисою є одностороннє співробітництво в даній сфері із закордонними колегами й економістами –практиками, компаніями. Це обумовлено декількома причинами: низьким економічним розвитком підприємств; слабким правовим впливом; низькою зацікавленістю українських підприємств до впровадження екологічного менеджменту і ступенем співробітництва дослідницьких груп з виробничими підприємствами в Україні.

Західні групи дослідників в основному можна характеризувати широким практичним застосуванням теоретичних розробок у сфері екологічного менеджменту і дуже тісною взаємодією науково-дослідницьких інститутів, бюро, університетів з виробничими підприємствами. Характерною рисою західних груп дослідників є розробка і проведення виробничими підприємствами власних досліджень і власне фінансування досліджень і процесів з удосконалення екологічного менеджменту.

Підприємства мають свої підрозділи, що розробляють пропозиції, організовують і контролюють процеси у сфері екологічного менеджменту.

Незважаючи на досить великий обсяг інформації та досвід функціонування закордонних виробничих підприємств, економічні, соціальні та правові розходження між розвинутими країнами й Україною не дозволяють беззмінно застосовувати досвід реалізації екологічного менеджменту в Україні за зразком закордонних країн. Необхідна його відповідна адаптація та удосконалення, а головне - об'єктивне розуміння суспільством і виробничими колами необхідності економічних витрат на природоохоронні заходи.

Постановка завдання. Головною метою роботи є вивчення еколого-економічних аспектів діяльності виробничих підприємств. Дослідити розвиток екологічного менеджменту на підприємствах та оцінити його сучасний стан; визначити головні чинники, що обумовлюють необхідність впровадження та подальшого розвитку екологічного менеджменту; навести узагальнюючу модель системи екологічного менеджменту.

Результати. Екологічний менеджмент - добровільна, ініціативна і результативна частина загальної системи управління виробничого підприємства, орієнтована на реалізацію його власних екологічних цілей і проектів, розроблених на основі принципів економічної ефективності й екологічної безпеки [2].

Екологічний менеджмент спрямований на мінімізацію витрат і зміцнення ринкових позицій підприємства. Таким чином, в екологічному менеджменті основні цілі та критерії їх досягнення пов'язані з процесами постійного поліпшення й удосконалювання економічної і екологічної діяльності підприємства. Імітація і фальсифікація результатів такої діяльності практично неможлива, тому що підприємство зацікавлене саме у досягненні результатів, а результати, у свою чергу, створюють необхідну основу для оцінки екологічного добробуту підприємств. Екологічний менеджмент спрямований на забезпечення економічної ефективності від здійснення екологічної діяльності та забезпечення

державних норм екологічної безпеки підприємствами. У такому випадку екологічний менеджмент забезпечує підприємству кредит довіри у відносинах з усіма контактними аудиторіями. Основна різниця і перевага екологічного менеджменту в порівнянні з формальним екологічним управлінням, що існує сьогодні, полягає в досягненні одночасно і економічних, і екологічних результатів діяльності підприємства та забезпеченості його екологічної безпеки.

Характерною рисою сучасного стану екологічного менеджменту на вітчизняних підприємствах є роз'єднаність елементів, цілей, функцій екологічного менеджменту, що обумовлює відсутність організаційного механізму екологічного менеджменту на виробничих підприємствах. У практиці вітчизняних підприємств існують екологічні підрозділи, що займаються природоохоронною діяльністю. Тому найчастіше термін „природоохоронна діяльність підприємства” й „екологічний менеджмент” на підприємствах ототожнюються, що відбувається при зміні назви підрозділів, реорганізації підприємств тощо. Однак ототожнення цих понять є некоректним, оскільки вони різні.

На деяких українських виробничих підприємства на даний момент здійснюється первинна природоохоронна діяльність, тобто виконання первинних природоохоронних заходів: установка фільтрів, витяжок та іншого устаткування для поліпшення екологічних показників підприємства. Взагалі на підприємствах під природоохоронною діяльністю розуміють „заходи, що мають бути проведені для дотримання державних вимог за природоохоронними нормативами та зменшення штрафних санкцій”, що обумовлює підхід до її проведення й організації.

Можна стверджувати, що сьогоднішній підхід підприємств до природоохоронної діяльності та її визначення розбігається з науковою теорією в цій сфері. Природоохоронна діяльність на виробничих підприємствах визначається вітчизняними вченими також неоднозначно [7].

Природоохоронну діяльність на виробничому підприємстві варто розуміти як координуючий початок, що формує політику і напрямки рішень підприємства для досягнення державних екологічних нормативів і природоохоронних цілей

підприємства. Таким чином, природоохоронна діяльність орієнтована на певний об'єкт. Об'єктом управління в даному випадку стають викиди в атмосферу і скидання у водойми, споживання сировини, енергії й екологічні наслідки від вироблених підприємством продуктів. Для такого підходу характерні технології знешкодження забруднення на останньому етапі виробничого циклу, так звані технології „кінця труби”. Природоохоронна діяльність підприємств не враховує багатьох сфер діяльності підприємства, що є важливими для успішної реалізації цілей підприємства у сфері раціонального природокористування й екологічної безпеки.

Екологічний менеджмент є більш широким поняттям, включає багато сфер діяльності підприємства, у тому числі і його природоохоронну діяльність. На відміну від поняття природоохоронної діяльності, він формує і надає рух ресурсам підприємства для досягнення економічних цілей, запобігання антропогенного впливу підприємства на навколишнє середовище, що у даному випадку взаємопов'язана з цілями раціонального природокористування. У такому розумінні екологічний менеджмент стає підсистемою загальної системи управління підприємством, поряд з кадровим, виробничим, фінансовим менеджментом і ґрунтується на принципах раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища й екологічної безпеки.

Глобальна мета екологічного менеджменту – це досягнення підприємством природоохоронних норм, стандартів і вимог поліпшення стану навколишнього природного середовища, заощадження і раціональне використання природних ресурсів, запобігання антропогенного впливу на навколишнє середовище [12]. Поставлена глобальна ціль структурується на конкретні цілі екологічного менеджменту.

Причини недостатнього розвитку екологічного менеджменту на виробничих підприємствах обумовлені впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища. До таких факторів можна віднести: зміни ринкових умов, проблеми залучення клієнтів, конкуренція, державна податкова політика, освіта персоналу, нестача коштів тощо. Внаслідок впливу цих та інших факторів зменшується увага

підприємств до проблеми охорони навколишнього середовища. Це призводить до негативного впливу підприємства на стан навколишнього середовища, погіршення здоров'я населення тощо. Як наслідок до підприємства застосовуються спеціальні санкції, які обмежують його виробничу і фінансову діяльність, потребують витрат на ліквідацію негативних наслідків діяльності. З іншого боку, використання ресурсозберігаючих технологій, планування і реалізація природоохоронних заходів сприяють поліпшенню стану навколишнього середовища і стабільної діяльності підприємства. Сьогодні можливо визначити чинники, що обумовлюють необхідність розвитку екологічного менеджменту, рис. 1.

Рис. 1 Чинники, що обумовлюють необхідність розвитку екологічного менеджменту

Згідно зі статистичними та літературними даними, в регіоні Східної України за останні роки реєструється екологічне неблагополуччя та відмічається найбільш високий рівень концентрації забруднення навколишнього середовища в порівнянні з 1950 роком у 8,5 разів. Показники стану здоров'я населення свідчать, що загальна захворюваність населення в м. Луганськ за останні 5 років зросла в середньому на 21 % [5].

Одним із найголовніших чинників, що обумовлює необхідність розвитку екологічного менеджменту на виробничому підприємстві, є чинник постійного росту забруднення навколишнього середовища. Постійне погіршення якості навколишнього природного середовища і зростання кількості виробничих відходів на Україні й у Луганській області, зокрема, свідчать про необхідність впровадження і використання екологічного менеджменту на виробничих підприємствах [8].

Сьогодні екологічна діяльність підприємств регулюється відповідними законодавчими актами, стандартами. Предметом ДСТУ 180 14001-04-97, основного природоохоронного стандарту в Україні, є система управління навколишнім середовищем, що служить для підприємств загальним способом дій, необхідним для досягнення його екологічних цілей і поетапного розв'язання завдань. Системність поняття „управління навколишнім середовищем” визначає узагальнюючу модель екологічного менеджменту, що зображена на рис. 2 [3].

Стандарт дає комплекс правил і вимог для підприємств, не пропонуючи конкретних методик організації й оцінки екологічного менеджменту. Тому підприємствам необхідно розробити власні організаційні основи функціонування й оцінки екологічного менеджменту. Це буде сприяти підвищенню стану екологічного менеджменту підприємств, просуванню їх продукції на національному ринку, отриманню доступу на зовнішній ринок.

Рис. 2 Узагальнююча модель системи екологічного менеджменту на підприємстві

Практикою екологічного менеджменту доведена можливість зниження негативного впливу на навколишнє середовище на 20-40% на основі використання мало- і безвідходних технологій і методів. З екологічним менеджментом пов'язують створення більш сприятливих умов і додаткових можливостей для інвестицій в економіку, експорт товарів і послуг, підвищення вартості акцій підприємств на фондових біржах через екологічну чистоту підприємств і їхньої продукції.

Розвиток ринкових відносин в Україні ставить перед виробництвом низку нових проблем у сфері природокористування. Їхнє рішення повинне базуватися, насамперед, на позитивному зв'язку між ефективністю, прибутком і захистом навколишнього середовища.

Висновки. Хоча виробничі підприємства і виконують первинні природоохоронні заходи, але їх явно недостатньо. Водночас через недостатню ефективність ресурсозберігаючих і екологічно чистих технологій виникає необхідність розробки управлінських технологій в екологічній сфері виробничих підприємств. Потрібен новий підхід до систематичного,

комплексного та спрямованого управління та використання технічних, організаційних, економічних та інших можливостей виробничих підприємств. До таких нових підходів відноситься екологічний менеджмент, що спрямований на реалізацію екологічних цілей підприємства і його проектів. До основних цілей екологічного менеджменту віднесено дотримання підприємствами екологічних норм, стандартів і вимог з поліпшення стану навколишнього природного середовища, заощадження і раціональне використання природних ресурсів, запобігання антропогенного впливу на навколишнє природне середовище. Це вимагає досліджень підприємств галузі: аналізу їх виробничої діяльності, фінансового стану, стану природоохоронної діяльності, а також розробки нових сучасних інструментів і механізмів екологічного менеджменту.

Літературні джерела.

1. Александров И.А. Институциональные основы охраны окружающей среды // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економіка. Випуск 75. – Донецьк: ДонНТУ, 2004, - С. 207-217.
2. Воронкова А.Е., Рамазанов С.К., Родіонов О.В. Моделирование управления конкурентоспособностью предприятия: эколого-организационный аспект. Монография. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. – 368 с.
3. Воронкова А.Э. Стратегическое управление конкурентоспособным потенциалом предприятия: диагностика и организация. Монография. – 2-е изд., стереотипное. – Луганск: ВНУ им. В. Даля, 2004. – 320 с.
4. Гринин А.С., Орехов Н.А. Шмидхейни С. Экологический менеджмент: Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 206 с.
5. Дегодюк Є.Г., Дегодюк С.Є. Екологічний стан та здоров'я населення України // Екологічний вісник, 2002. - № 7-8. – С. 10-15.
6. Диксон Д., Скура Л, Карпинтер Р. Экономический анализ воздействия на окружающую среду. Пер. с англ. Сальникова А.Н., Шальгина С.С. – М.: Вита-Пресс, 2000. – 272 с.
7. Инженерная экология и экологический менеджмент: Учебник / М.В. Буторина, П.В. Воробьева, А.П. Дмитриева и др.: Под ред. Н.И. Иванова, И.М. Фадына. – М.: Логос, 2003. – 528 с.
8. Кошель В.П. Екологічний стан у Луганській області // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції „Перспективи розвитку Луганщини в контексті екологічних проблем України та світу”. / Ред. Черних С.К. – Луганськ, 2002 – С. 9-14.
9. Лисенко Ю., Садеков А. Экологический подход к управлению предприятием: проблемы, перспективы // Экономика Украины, 2003. - № 5. – С. 33-40.
10. Охрана окружающей природной среды: Учебник. / Под. ред. Г.В. Дуганова. – К.: Вища школа, 1998. – 304 с.
11. Brown Lester. Eco-Economy. New York: W.W. Norton&Company, 2002. – 334 p.
12. European forestry research and development // <http://www.europe.eu.int/comm/research.htm>.